

BARBARA SIERECKA-NOWAKOWSKA

DZIEDZICTWO PRZYRODNICZO-KULTUROWE JAKO PODSTAWA ROZWOJU PRZESTRZENI PUBLICZNEJ MIASTA NA PRZYKŁADZIE ŁODZI

Współczesne miasta podporządkowane infrastrukturze i technologiom odchodzą od uwarunkowań swego powstania. Obudowane zunifikowanymi osiedlami straciły swą odrębność kulturową. Rozrastające się molochy miejskie wchłonęły te fragmenty, które były świadectwem miejsca.

Na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci powstawały różne idee mające na celu uzdrowienie miasta jako struktury przestrzennej. Wielu teoretyków podejmuje próby rozwiązania tego problemu. Odbyło się wiele kongresów, napisano wiele kart-ustanowień, np. CIAM, Machu Picchu, Team-Ten, *Nowa Karta Ateńska* (1998). Lata 1953-1998 są okresem ustanowienia na nowo podstaw tożsamości miasta, „uczucia, że jesteś kimś, kto mieszka gdzieś” (Jenks 1987). Miasto powinno podlegać ocenie według jego wartości materialnych i przestrzennych, ale w przełożeniu na kategorie społeczne i społeczne następstwa, jakie za sobą pociągają. Charakterystyka kulturowych wartości miasta dotyczy jego wartości architektonicznych i symbolicznych. Reprezentują je zarówno poszczególne budowle, jak i zespoły urbanistyczne, a także całe dzielnice i miejskie krajobrazy. Wartości kulturowe miasta są symbolicznym odzwierciedleniem społeczeństwa, w którym żyją ludzie i miejsca, jakie w nim zajmują jako jednostki i jako członkowie poszczególnych grup społecznych. „Poprzez zespoły budowli... odczytać można, jakie wartości niosły okresy historyczne” (Wallis 1997).

Każde miasto ma miejsca specjalne, ważne dla wszystkich, miejsca będące przestrzenią publiczną. Mogą to być zarówno całe obszary, jak i elementy środowiska naturalnego, budynki lub różne struktury budowlane, a także ulice. Zagubienie identyfikacji takich miejsc może mieć zna-

czenie dla identyfikacji całego miasta. Może mieć wpływ na zagubienie struktury przestrzennej. Identyfikacja krajobrazu miasta powinna zawierać elementy krajobrazu naturalnego i jego historię, zarówno zjawiska typowe, jak i unikalne (Stanisz 1995). Społeczne poczucie identyfikacji z miastem jest jednym z ważniejszych czynników jakości życia i rozwoju osobowości człowieka (Prawecka-Skrzypek 1990).

Organizacja przestrzeni miejskiej nie zahamowała zagrożenia ekologicznego i ciągle jest pozbawiona zasad równoważenia procesów społeczno-gospodarczych, integralnie związanych z prawami przyrody i kultury. Odwrócenie strukturalnie niezrównoważonego rozwoju jest trudne, ale konieczne (Kołodziej 1991).

Przełom cywilizacyjny potęguje problemy, szczególnie w miastach postprzemysłowych. W skali Polski najbardziej reprezentatywnym przykładem zmian społeczno-gospodarczych rzutujących na strukturę przestrzenną miasta jest Łódź.

Miasto w swym rozwoju historycznym było kształtowane przez ponad sto lat na potrzeby przemysłu, a rozwój Łodzi był tak burzliwy, tak dynamiczny, że miasto podporządkowało sobie cały region. Została zachwiana równowaga całego systemu osadniczego (Sierecka-Nowakowska 1995).

Rajmund Rembelski, Prezes Komisji Województwa Mazowieckiego, który stał się ojcem nowoczesnej Łodzi, w latach 1824–1828 stworzył koncepcję osady bawełniano-lnianej, jako pasa wielkich, kilkudziesięciohektarowych posiadłości wodno-fabrycznych na terenie dawnych młynów, w dolinie Jasienia odległego ok. 4 km od osady sukienniczej, położonej nad rzeką Łódką (Koter 1969). Rembelski realizując to zadanie dążył do stworzenia jednego wielkiego ośrodka przemysłu bawełnianego i lnianego.

Pasmowy układ Łodzi, który jest podstawą całej koncepcji przestrzennej miasta, jest wynikiem równoleżnikowego przebiegu głównych cieków, a powiązanie południowego pasma nad doliną Jasienia z północnym pasmem nad doliną Łódki dało główną oś urbanistycznego miasta, która jako ulica Piotrkowska jest również jego głównym wnętrzem w skali krajobrazu, unikalna w swym charakterze, jedyna, niepowtarzalna.

Piotrkowska jest atrakcyjnym „rynkiem głównym” Łodzi, przestrzenią społeczną, która jak hiszpańska *plaza* czy włoska *piazza* służy kontaktom międzyludzkim i funkcjom towarzyszącym, ale jest to ciągle

jedyna przestrzeń społeczna o charakterze wielkomiejskim, zarówno mentalnie, jak i fizycznie, a obszar historyczny miasta stanowi zaledwie 1/35 części miasta, które rozlało się jak „plama oliwy” do 300 km² w stabilnym bilansie demograficznym.

Dwa najważniejsze ciekі Łodzi – Łódka i Jasień – jako szwy strukturalne oddzielają Śródmieście od dzielnic Bałuty na północy i Chojny na południu. Zarówno Łódka, jak i Jasień w dużym stopniu przepływają przez miasto kanałami podziemnymi, ale są również czytelne jako ciekі powierzchniowe i rozlewiska, a ich doliny są największym skupiskiem terenów zielonych w różnych formach, jako parki, cmentarze, tereny sportowe, ogrody działkowe i inne tereny otwarte. Doliny Łódki i Jasienia są również obszarem koncentracji dziedzictwa kulturowego Łodzi przemysłowej z charakterystycznymi założeniami fabryczno-pałacowymi oraz domami dla robotników.

Dziś, wobec załamania się głównej funkcji, wobec całkowitych przemian społeczno-gospodarczych, fabryki jako obiekty przemysłowe przestają istnieć, a całe założenia urbanistyczne, tworzące niejednokrotnie miasteczka przemysłowe lub dzielnice pustoszeją. Budynki, ogromne hale fabryczne, które każdego dnia wchłaniały tysiące robotników, są do zagospodarowania. Zarówno „królestwo bawełny” I. K. Poznańskiego w dolinie Łódki, jak i K. W. Scheiblera i L. Grohmana w dolinie Jasienia były miastami w mieście, z własnymi ulicami, bocznicami kolejkowymi łączonymi z koleją węzłowo-tranzytową, zabudowaniami mieszkalnymi i rezydencjami obok fabryk.

Obiekty rezydencjalne przejęły ważne funkcje dla miasta. Są to muzea, salony wystawowe, placówki naukowe czy stowarzyszenia twórcze (Sierecka-Nowakowska 1998a, 1998b). W ten sposób zabezpieczony jest stan materialny obiektów, ale przestrzeń obejmująca budynek nie zawsze jest urządzona jak przestrzeń publiczna. Budynki produkcyjne są często przedmiotem przetargów lub negocjacji, częściowo są adaptowane na inne funkcje, np. na potrzeby uczelni, tymczasowo wykorzystywane jako składy, magazyny dla wielu użytkowników. Często są w trakcie rozbiórki, a przeznaczenie terenu nie jest do końca określone i może stwarzać zagrożenie dla nadrzędnej idei kształtowania struktury miasta.

W planowaniu struktur miejskich coraz bardziej docenia się zasoby historyczne, tradycje, przeszłość zapisaną w przestrzeń, podejmowane są działania dla ochrony krajobrazu kulturowego.

Według tradycji europejskiej miasto jest synonimem określonej całości społeczno-przestrzennej, symbolem wspólnej spuścizny kulturowej. Chociaż moda na amerykańskie wzory wprowadza wiele zakłóceń w przesłaniach tej tradycji, każde miasto musi dbać o swój wizerunek, swoją tożsamość (Skibniewska 1998). W Europie mamy wiele przykładów adaptacji starej, bezużytecznej funkcjonalnie tkanki miejskiej na inne cele. Cały zespół procesów przekształcających stosuje się dla nadania zespołom urbanistycznym nowej wartości strukturalnej. Czasem jest to modernizacja częściowa, czasem kompleksowa, a niejednokrotnie jest to całkowite przekształcenie fragmentu miasta (Sierecka-Nowakowska 1999).

Łódź, jak każde miasto, ma swój indywidualny charakter zapisany w krajobrazie. Nowa sytuacja społeczno-gospodarcza niesie za sobą nowe szanse i nowe zagrożenia. Spójność funkcji i formy przestrzeni miasta została zachwiana zarówno w kategoriach fizycznych, jak i znaczeniowych. Elementy decydujące o jego tożsamości tracą swoje znaczenie. Nowa epoka niesie nowe potrzeby. Miasto powinno rozwijać się w nowych funkcjach, ale w ciągłości swego przyrodniczo-kulturowego dziedzictwa. Można tego dokonać przez uaktywnienie obszarów historycznych w postaci zespołów urbanistyczno-architektonicznych kultury przemysłowej.

Nowy podział administracyjny kraju stworzył dla Łodzi funkcję stolicy znacznie powiększonego regionu centralnej Polski, a krzyżujące się pod Łodzią dwie najważniejsze autostrady dają nowe możliwości, ale i zobowiązania. Zaistnieje potrzeba rozwoju funkcjonalnego miasta, podejmowania nowych programów działań przestrzennych.

W skali regionalnej Łódź będzie tracić funkcję ośrodka wysokiej koncentracji usług podstawowych i powszechnych ponadpodstawowych, a będzie zyskiwać funkcję ośrodka bardzo wyspecjalizowanych usług metropolitalnych. Można przewidywać, że w ciągu najbliższych lat, przy aktywnej polityce władz wojewódzkich, integracja regionu i rola Łodzi jako jego centrum będą rosły. Może to zostać zrealizowane przez świadczenie usług wielkomiejskich (Markowski 2000).

Postęp cywilizacyjny, rozwój nauki i techniki spowoduje, że człowiek będzie miał coraz więcej czasu wolnego, którego zagospodarowanie jest istotnym zagadnieniem w organizacji przestrzeni publicznej miasta. Istniejąca baza obiektów użyteczności publicznej, zarówno o charakterze rozrywkowym, jak i kulturalnym, staje się niewystar-

czająca w rodzaju i ilości. Również niewystarczające jest zaplecze dla realizacji społecznych potrzeb rozwoju fizycznego (Sierecka-Nowakowska 1992). Aby organizacja czasu wolnego nie stała się problemem, powinniśmy z wyprzedzeniem dysponować koncepcjami jego realizacji

Obecnie obowiązujący *Plan zagospodarowania przestrzennego Łodzi* (1992) szczególną uwagę poświęca obszarom centralnym miasta, gdyż jest to obszar, który stwarza wiele problemów i może być terenem konfliktów funkcjonalno-przestrzennych. Zły stan środowiska naturalnego, pogłębiająca się pauperyzacja ludności śródmieścia, proces jej starzenia się, a także nie zawsze uregulowane sprawy własnościowe stanowią ogromne przeszkody we właściwej organizacji jego przestrzeni, a nawet są dla niej zagrożeniem. Autorzy planu proponują przekształcenia funkcjonalne centrum ukierunkowane wyłącznie na usługi, biura, hotele. Ten kierunek działań może budzić zastrzeżenia, gdyż nie rozwiązuje problemów istniejących, nie czyni zmian w organizacji przestrzeni publicznej, a dążenie do eliminowania funkcji mieszkalnej z zabudowy mieszkaniowej zmieni charakter ulicy Piotrkowskiej. Plan nie wskazuje nowych obszarów rozwoju przestrzeni publicznej, dostosowanej do rozbudowanej i rozprzestrzenionej struktury miejskiej. Łódka i Jasień jako system dolinny nie są w planie uwzględnione. Wskazuje się tylko na zespoły podlegające ochronie konserwatorskiej, co ogranicza możliwości wielkoprzestrzennej rewitalizacji struktury miasta.

Przestrzenna jedność dóbr kultury, przyrody i krajobrazu stanowi o tożsamości miasta i powinna być podstawą jego rozwoju, a przestrzeń publiczna jest zasadniczym elementem tego rozwoju. Mimo kryzysu naszych miast możemy i musimy odzyskać i wprowadzać nowe, zróżnicowane przestrzenie publiczne, miejsca międzyludzkich kontaktów, stymulacji spotkań z naturą, pożądanых wyborów, zgodnie ze zmiennymi w czasie okolicznościami i społecznymi potrzebami.

Istnieją możliwości organizowania funkcji spełniających potrzeby rozwojowe mieszkańców Łodzi w nowym, zmienionym układzie przestrzennym. Włączenie terenów dolinnych Łódki i Jasienia jest szansą kontynuowania centrum w formie ciągłej i komplementarnej w stosunku do urbanizacji. Struktura przestrzenna pofabrycznych zespołów urbanistycznych w obrębie dolin daje możliwość natężenia funkcjonalno-kubaturowego obszarów zbliżonych do ulicy Piotrkowskiej i stop-

niowego rozluźnienia tkanki kubaturowej w kierunku wschodnim i zachodnim, aż do rozległych terenów otwartych.

Według tego schematu można organizować przestrzeń publiczną dla różnych form, rodzajów, funkcji, w różnych stopniach adaptacji, przekształceń, rewaloryzacji i rewitalizacji w celu poszerzenia programu centrum miejskiego na miarę epoki.

Literatura

- Jenks Ch., 1987, *Ruch nowoczesny w architekturze*. Wyd. Artystyczne i Filmowe, Warszawa.
- Kołodziejski J., 1991, *O przyszły kształt polskiej przestrzeni*. Wszechnica PAN, Najnowsze osiągnięcia nauki, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Koter M., 1969, *Geneza układu przestrzennego Łodzi przemysłowej*. Instytut Geografii UŁ, Warszawa.
- Markowski T., 2000, *Procesy uczestnictwa łódzkiej metropolii w gospodarce globalnej*, [w:] *Globalizacja polskich metropolii*, Euroreg, Warszawa.
- Nowa Karta Ateńska, 1998, *Zasady planowania miast przyjęte przez Europejską Radę Urbanistykę*, Warszawa.
- Plan zagospodarowania przestrzennego Łodzi*, 1992, Spółka z o.o. „Teren” – generalny projektant K. Bald, Łódź.
- Praweńska-Skrzypek G., 1990, *Miasto o nieharmonizowanym rozwoju w świadomości mieszkańców (na przykładzie miast polskich)*. Nakład UJ, Kraków.
- Sierecka-Nowakowska B., 1992, *Ekologiczny system przestrzennej organizacji czasu wolnego w mieście dziewiętnastowiecznym*. Zesz. Nauk. nr 644, Monografie PŁ, Łódź.
- Sierecka-Nowakowska B., 1995, *Ziemia Łęczycko-Sieradzka*, [w:] *Synteza kulturowych wartości przestrzeni państwa polskiego*. Projekt badawczy MKiS, Regiony Polski, z. 6, Gdańsk.
- Sierecka-Nowakowska B., 1998a, *Przestrzeń kulturowa Łodzi przemysłowej na przełomie cywilizacji*. Konferencja międzynarodowa *Urban and regional policy in transforming central Europe*, Łódź 29–31.05.1998.
- Sierecka-Nowakowska B., 1998b, *Heritage nature-culture of industrial Łódź in present day*. International conference: *Present and historical nature-culture interaction in landscapes*, Prague, September 6–13.
- Sierecka-Nowakowska B., 1999, *Rozwój przestrzenny Łodzi przemysłowej u progu XXI wieku w oparciu o dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe*. Monografie PŁ, Łódź.
- Skibniewska H., 1998, *Tożsamość miasta*. Materiały konferencyjne SARP, wrzesień, Gdańsk.
- Stanisz M., 1995, *Planowanie krajobrazu Warszawy XX–XXI*. Seria wydawnicza miasta stołecznego.
- Wallis A., 1997, *Miasto i przestrzeń*. PWN, Warszawa.